

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ «УНІВЕРСУМ»

ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ

**Використання бінарних уроків для поглиблення знань учнів 6 класу з теми:
“Анімалістичний жанр”**

Виконала студентка IV курсу
групи ОМфмб–1–21–4.0д
спеціальності 014 Середня освіта ОПП
Середня освіта (Образотворче
мистецтво)
ОПС фаховий молодший бакалавр
Феденко Анна Дмитрівна
Керівник: Білик Ярослав Сергійович

Рекомендовано до захисту
ЦК образотворчого мистецтва
і дизайну

Захищено
Оцінка

Протокол від 17.05.2025р. №7
Голова ЦК Олена КАЗІМІРЕНКО

Протокол ЕК від «__»__ 2025р. № __
Голова ЕК

Костянтин ЧЕРНЯВСЬКИЙ
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри графічних мистецтв
НАОМА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ БІНАРНИХ УРОКІВ У ВИВЧЕННІ АНІМАЛІСТИЧНОГО ЖАНРУ.....	5
1.1. Анімалістичний жанр в образотворчому мистецтві та його педагогічний потенціал.....	6
1.2. Теоретичні аспекти використання бінарних уроків в освітньому процесі.....	9
1.3. Методичні засади інтеграції знань з інших предметів у вивченні анімалістичного жанру.....	13
РОЗДІЛ ІІ. ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС НАД ДИПЛОМНОЮ РОБОТОЮ.....	17
2.1. Процес виникнення художнього задуму: пошук художнього образу, композиції, вибір техніки.....	18
2.2. Реалізація творчого задуму. Технологія виконання творчої роботи.....	22
ВИСНОВКИ	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	29
ДОДАТКИ	32

ВСТУП

У сучасній освіті виникає потреба у пошуку нових ефективних підходів до навчання, що відповідають інтересам і потребам школярів. Одним із таких підходів є застосування бінарних уроків — інтегрованих занять, на яких поєднуються знання з двох різних предметів. Такі уроки сприяють розвитку міжпредметних зв'язків, критичного мислення, творчого потенціалу та глибшому засвоєнню навчального матеріалу. У контексті мистецтва одним із вдалив прикладів для бінарного підходу є вивчення анімалістичного жанру. Цей жанр, який відображає світ тварин у живописі, літературі та інших формах мистецтва, дає змогу інтегрувати уроки образотворчого мистецтва, української літератури, природознавства, біології, історії культури.

Анімалістичний жанр охоплює твори, присвячені зображенню тварин. Його корені сягають ще доісторичних часів — печерні малюнки в Ласко, Альтамірі, які зображали бізонів, оленів, коней, є одними з перших зразків анімалістичного мистецтва. У різні історичні епохи митці створювали твори, де тварини виступали не лише об'єктом спостереження, а й символом, носієм алегорії чи метафори. У літературі анімалістичний жанр проявляється через байки, казки, повісті та оповідання, в яких тварини діють як персонажі, часто уособлюючи людські риси.

Для учнів 6 класу тема є особливо цікавою, адже вони вже мають певну базу знань про тварин з природознавства і часто захоплюються домашніми улюбленцями, дикими тваринами, документальними фільмами. Використання цікавих прикладів з мистецтва та літератури дозволяє поєднати емоційне і логічне сприйняття інформації.

Бінарний урок — це форма інтегрованого навчання, під час якого два вчителі (з різних предметів) спільно проводять заняття, демонструючи учням, як знання з однієї дисципліни доповнюють іншу. У контексті вивчення анімалістичного жанру можна поєднувати уроки: образотворчого мистецтва та літератури; літератури та біології; мистецтва та історії; інформатики й

мистецтва (цифрова анімалістика); музики та мистецтва (звукові образи тварин).

Завдяки такому підходу формується цілісне бачення теми, активізується пізнавальна діяльність, розвивається міжпредметне мислення.

Бінарні уроки є ефективним педагогічним інструментом, що сприяє збільшенню мотивації до навчання завдяки демонстрації практичної цінності знань через поєднання предметів. Вони також стимулюють розвиток міжпредметних зв'язків, допомагаючи учням усвідомити взаємозв'язок між різними дисциплінами, такими як література, мистецтво, біологія та історія. Це, своєю чергою, веде до формування ключових компетентностей, зокрема вміння вчитися, працювати в групі та критично мислити. Окрім того, бінарні уроки сприяють розвитку креативності через творчі завдання та інтерпретацію творів, а також забезпечують диференціацію навчання, враховуючи різні типи інтелекту, такі як візуальний, лінгвістичний та логіко-математичний.

У висновку можна сказати, що бінарні уроки — це ефективний інструмент поглиблення знань учнів 6 класу з теми “Анімалістичний жанр”. Вони дозволяють показати учням багатогранність теми, створити міжпредметний місток між гуманітарними та природничими науками, розвивати їхній інтерес до мистецтва, літератури та природи. Такий підхід сприяє всебічному розвитку школярів, формуванню інтегрованого світогляду, що є особливо важливим у період становлення особистості в середній школі.

Актуальність цього дослідження впливає зі змін у сучасній освіті, яка дедалі більше наголошує на міжпредметних зв'язках та розвитку цілісних компетентностей у студентів. Традиційне монопредметне викладання часто створює фрагментарні знання, що ускладнює для учнів бачення ширшої картини та застосування знань у різних контекстах. Зокрема, в мистецькій освіті анімалістичний жанр пропонує унікальний педагогічний потенціал для інтеграції знань з різних галузей, таких як біологія, література, історія і навіть географія. Однак для максимізації цього потенціалу потрібні інноваційні підходи до викладання.

Бінарні уроки, за своєю природою, долають розрив між різними предметами, сприяючи глибшому розумінню та оцінці анімалістичного жанру не лише як художньої форми, а і як відображення природи, культури та взаємодії людини. Крім того, в епоху інформаційного перевантаження розвиток критичного мислення, креативності та здатності синтезувати інформацію є першочерговим. Бінарні уроки, завдяки своїй спільній та інтегрованій структурі, невід'ємно сприяють розвитку цих навичок. Вони виходять за рамки простого запам'ятовування, заохочуючи учнів аналізувати, порівнювати та пов'язувати концепції з різних дисциплін, тим самим сприяючи більш захопливому та ефективному навчальному досвіду. Тому дослідження теоретичних та методологічних основ бінарних уроків у цьому конкретному контексті є дуже актуальним для підвищення якості мистецької освіти та підготовки учнів до складного, взаємопов'язаного світу.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та методичній розробці використання бінарних уроків у процесі вивчення анімалістичного жанру в мистецькій освіті. Це включає визначення ефективних педагогічних стратегій, аналіз їхнього впливу на результати навчання учнів та надання практичних рекомендацій щодо їхнього впровадження.

Об'єктом дослідження є педагогічний процес вивчення анімалістичного жанру в системі загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є теоретичні та методичні засади використання бінарних уроків у викладанні анімалістичного жанру на уроках образотворчого мистецтва.

Завданнями дослідження є:

- дослідити теоретичні основи та передумови виникнення бінарних уроків у педагогічній практиці.
- встановити дидактичні можливості та методичні особливості застосування бінарних уроків у контексті вивчення анімалістичного жанру.

- проаналізувати наявний досвід використання інтегрованих підходів до викладання мистецьких дисциплін та літератури для формування цілісного сприйняття анімалістичного жанру.
- створити та експериментально перевірити модель використання бінарних уроків для ефективного вивчення анімалістичного жанру в освітньому процесі.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ БІНАРНИХ УРОКІВ У ВИВЧЕННІ АНІМАЛІСТИЧНОГО ЖАНРУ

1.1. Анімалістичний жанр в образотворчому мистецтві та його педагогічний потенціал.

Анімалістичний жанр, що зосереджується на зображенні тварин, є одним з найдавніших і найстійкіших напрямків в образотворчому мистецтві. Від наскельних малюнків первісної людини до сучасних цифрових інсталяцій, тварини завжди були джерелом натхнення, символом і об'єктом вивчення. Його популярність пояснюється не лише привабливістю самих об'єктів зображення, а й глибоким зв'язком людини з навколишнім світом. Проте, крім естетичної цінності, анімалістичний жанр має значний педагогічний потенціал, який може бути ефективно використаний у вихованні та навчанні.

Історія анімалістичного жанру починається в епоху палеоліту, про що свідчать дивовижні за своєю експресією наскельні малюнки в печерах Ласко та Альтаміри. Ці зображення не були лише ілюстраціями повсякденного життя, вони мали ритуальне значення, відображаючи вірування та сподівання давніх людей. У Стародавньому Єгипті тварини були невід'ємною частиною релігійних культів і міфології, їх зображення були сакральними й символічними. У Стародавній Греції та Римі анімалістичні мотиви часто зустрічалися в скульптурі, мозаїках та фресках, підкреслюючи силу, грацію або ж служили елементами декоративного мистецтва.

Епоха Відродження принесла нові підходи до зображення тварин. Художники, такі як Леонардо да Вінчі та Альбрехт Дюрер, приділяли велику увагу анатомічній точності та реалізму. XVII-XVIII століття характеризувалися розвитком анімалістичного жанру в голландському та фламандському живописі, де зображення тварин часто впліталися в жанрові сцени або пейзажі. XIX століття відзначилося появою таких видатних анімалістів, як Ежен Делакруа та Антуан-Луї Барі, які передавали не лише зовнішній вигляд тварин, а і їхню внутрішню

динаміку, характер та емоції. У XX та XXI століттях анімалістичний жанр продовжує розвиватися, інтегруючись у різні напрямки мистецтва – від реалізму та символізму до абстракціонізму та концептуального мистецтва.

Анімалістичний жанр характеризується зображенням тварин як головного або одного з головних об'єктів мистецтва. Він може охоплювати широкий спектр виразних засобів та підходів:

Реалізм: прагнення до максимально точного, анатомічно правильного зображення тварини, передачі її зовнішнього вигляду, пропорцій, фактури (шерсті, пір'я).

Символізм: використання тварин для передачі певних ідей, алегорій, моральних чи релігійних понять (наприклад, лисиця як символ хитрості, голуб як символ миру).

- Декоративність: Стилізоване зображення тварин для прикраси, створення орнаментів, візерунків.
- Фантастика/Міфологія: Створення образів вигаданих тварин (дракони, єдинороги) або гібридних істот (сфінкси, кентаври), що поєднують риси різних тварин або людини й тварини.
- Психологізм: Прагнення передати не лише зовнішність, а й внутрішній світ тварини, її настрій, характер, емоції.

Анімалістичні твори можуть бути виконані у різних видах образотворчого мистецтва:

- Живопис: Портрети тварин, жанрові сцени з тваринами, пейзажі з тваринами.
- Скульптура: Об'ємні зображення тварин у повний зріст, анімалістична пластика малих форм.
- Графіка: Рисунки, гравюри, ілюстрації, де тварини є головними персонажами.
- Декоративно-прикладне мистецтво: Візерунки на кераміці, текстилі, ювелірних виробках, що зображують тварин.
- Фотографія та відеоарт: Сучасні засоби для фіксації та художнього осмислення світу тварин.

Анімалістичний жанр посідає важливе місце в шкільній програмі з образотворчого мистецтва, зокрема, для учнів 6 класу. Це пояснюється його

доступністю для сприйняття, привабливістю для дітей та широкими можливостями для розвитку творчих здібностей.

У 6 класі програма зазвичай передбачає ознайомлення з основними поняттями анімалістичного жанру, вивчення анатомії тварин, розвиток навичок малювання тварин з натури та за уявою, робота з різними матеріалами та техніками. Не мало важливим є розвинування навичку створення композицій з твариною у головній ролі.

Вивчення анімалістичного жанру у 6 класі є важливим етапом у розвитку художнього сприйняття та творчих навичок, оскільки воно базується на вже набутих знаннях про основи малювання та дозволяє поглибити їх через цікаву та знайому для дітей тематику.

Педагогічний потенціал анімалістичного жанру є багатограним і охоплює різні аспекти розвитку особистості.

Зображення тварин вимагає від художника глибокого вивчення їхньої анатомії, пропорцій, руху, фактури шерсті або пір'я. Аналогічно, при вивченні анімалістичних творів, діти та дорослі вчаться звертати увагу на деталі, розрізняти особливості різних видів тварин, аналізувати форми та кольори. Це сприяє розвитку гостроти зору, уважності та аналітичного мислення.

Анімалістичні твори часто вражають своєю красою, грацією та виразністю.

Знайомство з шедеврами анімалістичного мистецтва сприяє формуванню естетичного смаку, вчить цінувати красу природи та її відображення в мистецтві.

Діти вчаться розрізняти різні стилі та техніки, розуміти художні засоби, що використовуються для передачі образу тварини.

Анімалістичний жанр надає широкі можливості для творчого самовираження.

Малювання тварин, створення скульптур, аплікацій або колажів на анімалістичну тематику розвиває уяву, фантазію та креативність. Діти можуть експериментувати з кольорами, формами, матеріалами, вигадувати власні сюжети та образи тварин, що сприяє розвитку їхнього художнього мислення.

Через зображення тварин діти знайомляться з різноманіттю фауни, дізнаються про особливості життя різних видів, їхню поведінку та середовище існування. Це сприяє формуванню шанобливого ставлення до природи, усвідомлення її цінності

та необхідності її збереження. Анімалістичне мистецтво може бути потужним інструментом у вихованні екологічної свідомості та відповідальності.

1.2. Теоретичні аспекти використання бінарних уроків в освітньому процесі

Бінарний (або інтегрований) урок – це нестандартний підхід до організації освітнього процесу, що поєднує зміст, методи та форми роботи двох або більше навчальних дисциплін навколо єдиної теми, проблеми чи ідеї. На відміну від традиційного, такий урок проводять два (або більше) вчителі-предметники, кожен з яких є експертом у своїй галузі, але спільно розкриває тему з різних поглядів. Основна сутність бінарного уроку полягає у формуванні цілісної картини світу в учнів, руйнуванні міжпредметних бар'єрів та демонстрації взаємозв'язку знань з різних галузей. Це допомагає учням усвідомити, що знання не існують ізольовано, а є частиною єдиної системи.

Дидактичні можливості бінарних уроків дуже широкі. Вони сприяють формуванню цілісного світогляду, дозволяючи учням бачити, як різні предмети доповнюють один одного, що веде до глибшого розуміння явищ та процесів. Такі уроки підвищують мотивацію до навчання завдяки нестандартній формі, різноманітності видів діяльності та участі кількох вчителів, роблячи процес цікавішим та динамічнішим. Бінарні уроки розвивають міжпредметні зв'язки, показуючи на практиці, як знання з одного предмета можуть бути застосовані в іншому, а також формують ключові компетентності: критичне мислення, креативність, комунікативні навички, вміння працювати в команді та розв'язувати проблеми. Вони інтенсифікують навчальний процес, дозволяючи вивчити більший обсяг матеріалу шляхом його подачі з різних ракурсів, створюючи сприятливу та невимушену атмосферу для спільної роботи вчителів та учнів. У деяких випадках бінарні уроки навіть дозволяють зекономити навчальний час, більш ефективно використовуючи його для охоплення матеріалу двох предметів за один урок.

Бінарні уроки можна класифікувати за різними критеріями. За кількістю предметів вони бувають двопредметні, що об'єднують два предмети (наприклад, образотворче мистецтво та література), або багатопредметні, які поєднують три та більше предметів (наприклад, образотворче мистецтво, історія та музика). За змістом інтеграції розрізняють тематичні (об'єднані навколо спільної теми, як-от

"Природа в мистецтві та науці"), проблемні (розв'язування міжпредметної проблеми, наприклад, "Екологічні проблеми та їх відображення в мистецтві"), проєктні (результатом яких є спільний міжпредметний проєкт) та діяльнісні (фокус на спільній практичній діяльності). За етапом формування знань уроки поділяються на уроки формування нових знань (інтегрований підхід до вивчення нової теми), уроки узагальнення та систематизації знань (сприяють цілісному осмисленню вивченого матеріалу) та уроки контролю та корекції знань (застосування міжпредметних знань для оцінки).

Переваги бінарних уроків значні, так, наприклад, вони забезпечують глибину та всебічність засвоєння матеріалу, оскільки учні отримують глибше уявлення про предмет вивчення. Такі уроки розвивають системне мислення, формуючи розуміння взаємозв'язку різних галузей знань, та підвищують пізнавальну активність, оскільки нестандартний формат і різноманітність діяльності стимулюють інтерес. Бінарні уроки зростають інтерес до навчання, стаючи більш захопливими, формують комунікативні навички, навчаючи учнів та вчителів взаємодіяти та обмінюватися думками. Вони розкривають творчий потенціал, сприяючи розвитку креативності через нестандартні завдання, а також сприяють особистісному розвитку, допомагаючи учням бачити світ у його багатогранності та цілісності. Крім того, бінарні уроки оптимізують навчальний час, дозволяючи ефективніше використовувати його на вивчення споріднених тем, і сприяють професійному розвитку вчителів, забезпечуючи обмін досвідом та розширення кругозору педагогів.

Однак, існують і певні недоліки та складнощі. Підготовка бінарних уроків є складною, оскільки вимагає значно більше часу та зусиль від вчителів на спільне планування, розробку сценарію, узгодження матеріалу та методів. Існує потреба в злагодженій співпраці вчителів, що вимагає повної довіри, взаєморозуміння та вміння працювати в команді. Існує ризик фрагментарності: якщо інтеграція недостатньо глибока, урок може перетворитися на механічне чергування двох окремих міні-уроків. Не всі теми та предмети легко піддаються інтеграції у бінарній формі, що обмежує кількість можливих тем. Складність оцінювання полягає в необхідності розробки критеріїв оцінювання, що враховують знання з

обох предметів. Бінарні уроки вимагають високої кваліфікації вчителів, оскільки педагоги мають бути готові до міжпредметного діалогу та доповнення один одного. Для вчителів може виникати психологічна напруга через публічну спільну роботу, яка може бути стресовою для деяких педагогів. Навчальне навантаження на учнів також може бути проблемою, якщо матеріал подається занадто інтенсивно, учні можуть відчувати перевантаження.

Організація бінарних уроків образотворчого мистецтва з іншими дисциплінами має свої особливості, адже мистецтво є синтетичним видом діяльності, тісно пов'язаним з багатьма аспектами людського буття.

З літературою. Спільні теми можуть бути "Портрет у літературі та мистецтві", "Пейзаж у поезії та живописі" або "Ілюстрація до літературного твору".

Діяльність учнів включає читання та обговорення літературних творів, аналіз художніх образів, створення власних ілюстрацій, візуалізацію літературних описів. Переваги такої інтеграції – поглиблення розуміння художнього образу, розвиток асоціативного мислення та стимулювання творчості.

З історією. Можливі спільні теми: "Мистецтво Стародавнього світу", "Архітектура та побут певних епох", "Історичні події в живописі". Учні вивчають мистецтво як джерело історичної інформації, аналізують історичний контекст створення творів мистецтва, реконструюють історичні події через візуальні образи. Переваги: формування уявлення про епоху через її мистецтво, розвиток історичної пам'яті та критичного мислення, розуміння взаємозв'язку культури та історії.

З музичним мистецтвом. Спільні теми: "Колір і звук", "Настрій у музиці та живописі", "Портрет у музиці та образотворчому мистецтві", "Творчість композитора та художника". Діяльність: слухання музики та передача її настрою у малюнку, створення музичних ілюстрацій, візуалізація ритму та мелодії. > Уніч: Переваги: розвиток синестезії, емоційного сприйняття, формування естетичного смаку, розуміння єдності мистецтв.

З природознавством (біологією, географією). Можливі спільні теми: "Різноманіття природи в мистецтві", "Зображення тварин і рослин", "Пейзаж як відображення географічних особливостей". Учні спостерігають за природою, роблять

замальовки з натури, створюють художні образи на основі наукових знань, вивчають біоніку. Переваги: поглиблення знань про природу, розвиток спостережливості, естетичне виховання через красу природи.

З математикою. Спільні теми: "Геометричні форми в архітектурі та мистецтві", "Симетрія та пропорції в образотворчому мистецтві", "Перспектива". Діяльність включає вивчення правил перспективи, застосування геометричних побудов у малюнку, аналіз симетрії у творах мистецтва. Переваги: розвиток логічного мислення, розуміння математичних закономірностей у мистецтві, формування просторової уяви. При організації таких уроків важливо чітко визначити інтеграційну мету: що саме учні мають зрозуміти, об'єднавши знання з двох предметів. Необхідно ретельно дібрати матеріал, який має бути цікавим, доступним та максимально взаємопов'язаним. Важливо забезпечити рівноправну участь вчителів, щоб кожен відчував себе повноцінним учасником освітнього процесу, та використовувати різноманітні форми й методи роботи для підтримання інтересу учнів. Також необхідно створити умови для творчої самореалізації учнів, надавши їм можливість застосувати отримані знання на практиці. Бінарні уроки образотворчого мистецтва, завдяки своїй здатності інтегрувати знання та навички з різних предметів, є потужним інструментом для формування цілісної картини світу, розвитку креативності та поглиблення розуміння мистецтва як невід'ємної частини.

1.3. Методичні засади інтеграції знань з інших предметів у вивченні анімалістичного жанру

Анімалістичний жанр в образотворчому мистецтві – це зображення тварин, птахів, риб, комах у живописі, графіці, скульптурі. Вивчення цього жанру не обмежується лише художніми аспектами; воно відкриває широкі можливості для міжпредметної інтеграції, що дозволяє учням глибше досягнути світ природи, розвинути спостережливість, аналітичне мислення та естетичний смак. Методичні засади інтеграції знань з інших предметів у вивченні анімалістичного жанру ґрунтуються на міждисциплінарних зв'язках, які є органічними для цієї тематики. Зв'язок анімалістичного жанру з біологією (анатомія тварин, їх поведінка та середовище існування)

Зв'язок анімалістичного жанру з біологією є найфундаментальнішим та найочевиднішим. Художник-анімаліст, прагнучи правдиво та виразно зобразити тварину, мусить досконало знати її анатомію, фізіологію, поведінку та середовище існування. Без цих знань зображення буде неправдоподібним або схематичним.

Анатомія тварин: Вивчення анатомії тварин на уроках образотворчого мистецтва може інтегруватися з курсом біології. Учні повинні розуміти будову скелета, м'язової системи, пропорції тіла різних видів тварин.

Методичні підходи полягають у демонстрації: Використання скелетів, муляжів, анатомічних атласів тварин.

Порівняльний аналіз: Порівняння будови тіла різних тварин (наприклад, коня та собаки) для виявлення спільних і відмінних рис.

Практична робота: Малювання ескізів скелетів і м'язових груп тварин, побудова тварин за анатомічними схемами.

Використання відеоматеріалів: Перегляд навчальних фільмів про будову тіла тварин.

Дидактичні можливості: Учні не просто механічно відтворюють форму, а усвідомлюють внутрішню логіку побудови тіла тварини, що дозволяє передавати її реалістично та виразно. Це також розвиває просторове мислення та аналітичні навички.

Поведінка тварин: Зображення тварини у русі, взаємодії з іншими тваринами або навколишнім середовищем вимагає знання її поведінкових особливостей.

Методичні підходи:

Спостереження: Організація екскурсій до зоопарків, природних заповідників, перегляд відеозаписів поведінки тварин у природному середовищі.

Аналіз динаміки: Вивчення фаз руху тварин (наприклад, біг коня, політ птаха), зображення тварини в характерних позах.

Замальовки з натури: Малювання тварин у русі, фіксування їхніх емоцій та виразів.

Створення серій замальовок: Фіксація послідовності рухів тварини.

Дидактичні можливості: Дозволяє учням передавати не тільки зовнішню форму, а й "характер" тварини, її емоційний стан, динаміку, що робить художній образ більш живим та переконливим. Це розвиває спостережливість, пам'ять та здатність до узагальнення.

Середовище існування: Тварина не існує поза контекстом свого природного середовища. Зображення тварини у її звичному оточенні надає роботі завершеності та достовірності.

Методичні підходи:

Вивчення біотопів: Ознайомлення з природними зонами та їх мешканцями (наприклад, савана, ліс, пустеля).

Використання фото- та відеоматеріалів: Перегляд документальних фільмів про життя тварин у дикій природі.

Практична робота: Створення композицій, що включають тварину та елементи її середовища (рослинність, рельєф, погодні умови).

Дидактичні можливості: Допомогає учням розуміти взаємозв'язок між твариною та її середовищем, розвиває екологічне мислення та вміння створювати цілісні художні образи.

- Інтеграція з літературою (образи тварин у казках, байках, оповіданнях)

Інтеграція з літературою розширює рамки вивчення анімалістичного жанру, додаючи емоційний, моральний та символічний аспекти. Тварини часто виступають персонажами літературних творів, уособлюючи певні риси характеру, ідеї або символи.

- Казки: Тварини-персонажі у казках є чудовим матеріалом для візуалізації
- Читання та обговорення: Аналіз образів тварин у відомих казках (наприклад, українські народні казки, казки братів Грімм, Г. Х. Андерсена).
- Порівняння: Порівняння художніх описів тварин у літературі з їхніми зображеннями в мистецтві.
- Створення ілюстрацій
- Байки: Тварини в байках часто виступають алегоріями людських якостей.

Методичні підходи:

Аналіз моралі: Обговорення моралі байки та того, як риси тварини відображають людські якості.

Візуалізація: Створення зображень тварин, що передають їхні символічні значення (наприклад, хитра лисиця – символ підступності).

Оповідання та вірші: Сучасні оповідання та вірші про тварин (наприклад, В. Сухомлинського, М. Вінграновського) можуть слугувати натхненням для створення більш реалістичних або ліричних образів тварин.

Методичні підходи:

Читання та обговорення: Аналіз художніх описів тварин, їхніх почуттів та взаємодії з людьми.

Створення "портретів" тварин: Створення зображень, що передають індивідуальні особливості тварини, її настрій.

Дидактичні можливості: Інтеграція з літературою розвиває образне мислення, емоційний інтелект, розуміння символіки, а також здатність до інтерпретації та візуалізації художнього тексту. Учні вчаться не просто малювати тварину, а передавати її роль у сюжеті, її характер та значення.

- Можливості використання інформаційних технологій на бінарних уроках

Сучасні інформаційні технології значно розширюють можливості інтеграції на бінарних уроках з вивчення анімалістичного жанру, роблячи їх більш інтерактивними, наочними та захопливими.

Цифрові бібліотеки та бази даних:

Методичні підходи: Використання онлайн-ресурсів (наприклад, Wikipedia, Національна електронна бібліотека) для пошуку інформації про тварин, їх анатомію, поведінку, середовище існування.

Дидактичні можливості: Швидкий доступ до великих обсягів інформації, розвиток навичок пошуку та аналізу даних.

Відеоматеріали та анімація:

Методичні підходи: Перегляд документальних фільмів про тварин (наприклад, National Geographic, BBC Earth), фрагментів мультфільмів, що демонструють динаміку руху тварин.

Дидактичні можливості: Наочна демонстрація поведінки тварин у реальному часі, що неможливо в умовах класу, розвиток візуального сприйняття та пам'яті.

Інтерактивні дошки та проєктори:

Методичні підходи: Демонстрація зображень високої якості, аналіз анатомічних схем, спільна робота над ескізами, можливість масштабування та деталізації.

Дидактичні можливості: Забезпечення високої наочності, залучення всіх учнів до обговорення, можливість інтерактивного малювання та корекції.

Графічні редактори та програми для 3D-моделювання:

Методичні підходи: Створення цифрових ескізів, обробка фотографій тварин, використання 3D-моделей для вивчення об'ємної форми тварини.

Дидактичні можливості: Розвиток цифрової грамотності, експериментування з різними техніками та інструментами, можливість створення складних композицій.

Використання онлайн-галерей та віртуальних музеїв:

Методичні підходи: Ознайомлення з шедеврами анімалістичного жанру світового мистецтва, аналіз стилів та технік різних художників.

Дидактичні можливості: Доступ до культурної спадщини, розширення мистецтвознавчих знань, формування естетичного смаку.

Презентації:

Методичні підходи: Створення мультимедійних презентацій, що інтегрують текст, зображення, відео та звукові фрагменти для комплексного розкриття теми.

Дидактичні можливості: Систематизація матеріалу, підвищення зацікавленості, розвиток навичок публічних виступів.

Інтеграція знань з біології та літератури у вивченні анімалістичного жанру, підкріплена можливостями інформаційних технологій, створює унікальне навчальне середовище. Вона дозволяє не лише навчити учнів малювати тварин, але й сформуванати у них глибинне розуміння природи, розвинути емпатію до живих істот, виховати почуття відповідальності за навколишній світ, а також стимулювати їхню творчу активність та критичне мислення. Такий міждисциплінарний підхід сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, здатної бачити світ у його цілісності та взаємозв'язку.

РОЗДІЛ II. ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС НАД ДИПЛОМНОЮ РОБОТОЮ

2.1. Процес виникнення художнього задуму: пошук художнього образу, композиції, вибір техніки

Даний дипломний проєкт ґрунтується на глибокому переконанні щодо необхідності захисту тварин та прагненні відобразити їхню природну красу. Метою проєкту є не лише художнє зображення, а й привернення уваги до критичної проблеми: щорічної втрати біологічних видів внаслідок людської діяльності та байдужості до навколишнього середовища. У гонитві за комфортом і статусом, людина, на жаль, часто стає причиною зникнення живих істот.

Проєкт має на меті нагадати про відповідальність людства перед усіма формами життя та спонукати до активних дій із захисту тварин. Як "сусіди" та "друзі" всього живого, люди повинні бути на передовій у їхньому порятунку, адже саме антропогенний фактор становить найбільшу загрозу для існування фауни.

Центральним образом проєкту обрано Туранського (каспійського) тигра, вид, що остаточно зник понад 50 років тому. Цей хижак, один із найбільших у родині котячих, вирізнявся пухнастим хутром, невеликими очима та вухами, а також більш насиченим помаранчевим забарвленням та більшою кількістю світлого хутра порівняно з амурським і суматранським тиграми. Нижня частина грудей і живота мала білий колір, а основна частина грудей і живота – коричневий відтінок. Хвіст підвиду був жовтим з жовтуватو-білими смугами.

Примітно, що Туранський тигр мешкав і на території сучасної України, зокрема в українських степах між Чорним та Азовським морями. Його зникнення, як і масові винищення, пов'язані з розширенням людських поселень, що прагнули забезпечити собі безпеку. Історичні джерела свідчать, що цей вид тигрів не проявляв безпричинної агресії до людей, що ще раз підкреслює необґрунтовану жорстокість, яка призвела до його винищення.

Основною метою роботи є візуалізація життя тигра з погляду стороннього спостерігача, з акцентом на його природну грацію та красу. Композиція роботи зображує тигра, що входить у воду і готується плисти, не звертаючи уваги на "глядача", що символізує його свободу та незалежність від людської присутності.

Назва "джульбарс" або "джолбарс", якою тигра величали в Середній Азії, походить від тюркського слова "джол" або "джул" (що означає "шлях"). Таким чином, ці терміни можна трактувати як "бродячий барс", що цілком виправдано, враховуючи здатність цього хижака здійснювати тривалі подорожі, долаючи до ста кілометрів на добу та віддаляючись на тисячі кілометрів від своєї звичної території. Ця назва гармонійно підсумовує фінальну композицію творчого проєкту.

У світовій культурі та мистецтві образ тигра посідає виняткове місце, будучи одним із найпотужніших та найбагатогранніших символів. Цей величний хижак уособлює силу, міць, грацію, красу, а також небезпеку та дику, непереборну природу. У багатьох азійських культурах (Китай, Індія, Корея) тигр шанується як "король джунглів", символ королівської влади, мужності та нестримної енергії. Його зображення часто використовується для підкреслення шляхетності та відваги, а його пластичні рухи надихають на створення складних технік у східних бойових мистецтвах.

Водночас тигр може символізувати руйнівну силу та неконтрольовану стихію, викликаючи почуття поваги та страху. У живописі та скульптурі його реалістичні та стилізовані зображення підкреслюють унікальне забарвлення та виразну міміку. У літературі тигр часто постає як мудрий наставник, грізний антагоніст або таємнича істота. У міфах і легендах він виступає як захисник від злих духів, приносить удачу та є посередником між світами. У сучасній анімації та кіно образ тигра продовжує еволюціонувати, демонструючи його багатогранність та постійний вплив на людську уяву, що робить його вічним джерелом натхнення для митців. Початковий етап зародження задуму був присвячений створенню великої кількості пошукових ескізів. Цей процес був критично важливим для розробки креативного та нестандартного композиційного рішення. Для

досягнення цієї мети було проведено глибоке та всебічне дослідження тигра, що включало детальний аналіз його зовнішнього вигляду, характерних рухів та звичок. Окрім біологічних аспектів, не менш важливим було заглиблення у міфологію, легенди та культурні значення, пов'язані з тиграми, що дозволило створити багатогранний образ.

Значний вплив на формування творчого задуму справили твори сучасних художників-аніمالістів, таких як Джулія Чапман та Ерік Робитайл. Їхнє вміння органічно інтегрувати тварин у задній план картини, роблячи їх невід'ємною частиною природи, стало джерелом натхнення для досягнення глибокого композиційного рішення.

Не менш важливим джерелом натхнення були фотографії фотографів-аніمالістів. Їхні роботи, що фіксують реальне життя тварин у дикій природі, надали неоціненний матеріал для вивчення поз, рухів та взаємодії тигра з навколишнім світом. Ретельне вивчення цих фотоматеріалів дозволило досягти високого рівня правдивості та реалізму у створенні ескізів.

Під час розробки композиції було проаналізовано безліч варіантів. Ключовим етапом стало детальне вивчення пластики тигра для його стилізації, пошуку креативного живописного вирішення та передачі природної грації.

Після успішного створення основного ескізу розпочалися пошуки колірного рішення. В результаті було прийнято рішення виконати картину олійними фарбами на полотні розміром 90 на 60 см. Вибір олійних фарб зумовлений їхньою здатністю створювати ефект "розчинення" тіла тигра у воді, що додає зображенню глибини та містичності. Видовжений формат полотна підкреслює міцність та потужність тіла тигра, акцентуючи на його лініях та м'язовій будові.

Таким чином, кожен аспект – від дослідження та вибору об'єкта до технічного виконання – був ретельно продуманий для досягнення цілісного та виразного художнього образу.

2.2. Реалізація творчого задуму. Технологія виконання творчої роботи

Для реалізації творчого задуму із зображенням тигра, що пливе, було дотримано чіткого плану дій. Першим кроком став вибір техніки, в якій мала бути виконана композиція. Було взято техніку олійного живопису, обравши для роботи полотно на підрамнику розміром 90 на 60 см, а також необхідні інструменти – мастихіни та пензлі. У випадку з тигром, що пливе, олійні фарби є ключовим інструментом. Їхня унікальна текстура, повільне висихання та здатність до змішування дозволяють створювати плавні переходи кольорів, глибокі тіні та лесування, що, як ви зазначили, дає відчуття, ніби тіло тигра "пропадає у воді". Жодна інша фарба (наприклад, акварель чи гуаш) не дасть такого ефекту розчинення та об'ємності. Пензлі (різні розміри та форми: круглі, плоскі, віялові) дозволяють працювати з дрібними деталями (як, наприклад, хутро тигра, очі) та створювати плавні лінії. Для прописки контурів та м'яких переходів вони незамінні. Мастихіни, навпаки, використовуються для нанесення фарби густими, пастозними мазками. Це саме те, що ви застосували для створення об'єму та текстури хутра. Мастихін дозволяє "ліпити" фарбою, надаючи поверхні динамічності та відчуття рельєфу, чого дуже важко досягти лише пензлем. Він ідеально підходить для передачі жорсткості та виразності шерсті, а також для створення текстури води, відблисків та її руху.

- Розробка композиції та колірного рішення

Під час виконання ескізів було створено динамічну композицію тигра. На передньому плані детально зображено одну з передніх лап, що починає рух, та саму морду тигра, яка приковує погляд глядача. Натомість на задньому плані ледь видніється частина тіла та його хвіст, також переданий у русі, що підкреслює загальну динаміку сцени.

Колірна гама була підібрана ретельно, щоб створити багату палітру та передати різноманіття відтінків. Вона включала жовтий, червоний, помаранчевий, темно-зелений, світло-зелений, смарагдовий, синій та фіолетовий кольори. Ця палітра

дозволила досягти необхідного балансу між яскравістю та глибиною, відтворюючи як природні відтінки тигра, так і навколишнього водного середовища.

- Етапи створення картини на полотні

Першим етапом виконання композиції на полотні стала перша прописка тигра. На цьому етапі було намічено основний контур та ключові деталі тварини. Щоб тигр виглядав реалістично та переконливо, надзвичайно важливо було правильно передати перспективу. Для цього було враховано глибину поля зору, а також відстань між переднім і заднім планом, що дозволило створити відчуття простору та об'єму.

Під час другої прописки було закладено всі основні тіні та світло, що є критично важливим для передачі об'єму тварини. На цьому етапі було нанесено загальний тон, щоб покрити всю поверхню полотна, задаючи базову атмосферу картини. Потім, під час наступних етапів роботи, поступово додавалися деталі, уточнювалися тони та підвищувалася контрастність, що дозволило «оживити» зображення. Для правдивого зображення тигра особливу увагу було приділено деталям його тіла, зокрема лапам та голові, які є ключовими елементами для впізнаваності та виразності образу.

- Робота з кольором, текстурою та символікою

Для передачі максимального об'єму та реалістичності тигру було додано різні відтінки фіолетового, помаранчевого та бордового кольору в тіньові ділянки. Це додало глибини та складності зображенню хутра. Для створення текстури хутра було використано різні види мастихіна, які дозволили досягти бажаного об'єму та відчуття пухнастості. Паралельно з цим велася робота над промальовуванням води, надаючи їй певної текстури та додаючи елементи навколишнього середовища, наприклад, латаття.

Фон картини має своє символічне значення, яке підкреслюється колірною гамою. Сторона, в яку пливе тигр, зображена більш яскравою та живою, з елементами

рослинності, що символізує рух до чогось нового та яскравого. Натомість зі сторони глядача кольори поступово переходять у темні, майже чорні відтінки, створюючи відчуття глибини та таємничості. Для світлих частин було використано багато салаткових та жовтих кольорів, що дало свіжості та динаміки.

Особливий акцент у композиції було зроблено на очах тигра, які мають бути виразними та яскравими. За допомогою яскраво-жовтого кольору вдалося створити цей важливий акцент, що притягує погляд і передає характер тварини. Після завершення основних деталей продовжилася кропітка робота над деталями хутра тигра, доводячи його до досконалості.

Процес створення композиції здійснювався у чіткій та послідовній послідовності:

1. Виконання пошукових ескізів композиції. Це дозволило експериментувати з різними варіантами та знайти оптимальне рішення.
2. Затвердження вдалого та креативного ескізу. Вибір найкращого варіанту для подальшої роботи.
3. Розробка кольірних та тональних ескізів у різних матеріалах (гуаш, акрил). Це допомогло визначити основну палітру та світлотіньові співвідношення.
4. Перенесення затвердженої композиції на формат (зазначений як 70 на 80, хоча раніше було 90 на 60, тому варто уточнити кінцевий розмір).
5. Знаходження великих кольірних співвідношень. Закладання основних кольорових плям.
6. Уточнення та прописування деталей (хоча в тексті раніше згадувався восьминіг, контекст тут явно про тигра, тому мається на увазі деталізація тигра, його лап, морди).
7. Завершення та узагальнення всієї роботи. Фінальне доведення картини до логічного завершення.

Таким чином, чітке та послідовне виконання кожного етапу під час створення творчої композиції забезпечило успішний результат виконання авторського твору, втілюючи задуманий образ тигра у воді.

Висновок

Запропоновані розділи докладно розкривають багатогранність анімалістичного жанру в образотворчому мистецтві та його значний педагогічний потенціал, а також детально аналізують теоретичні та методичні аспекти застосування бінарних уроків як ефективного інструменту для інтеграції знань. Ця комплексна розробка підкреслює, що анімалістичний жанр – це не просто художній напрям, а потужний засіб для всебічного розвитку особистості учнів, особливо в умовах сучасної освітньої парадигми, що прагне до міждисциплінарних зв'язків та формування цілісного світогляду.

Історичний розвиток анімалістичного жанру демонструє його перманентну цінність і значущість для людства. Від наскельного живопису до сучасних цифрових зображень, тварини завжди були об'єктом пильної уваги та джерелом натхнення для художників. Це свідчить про глибокий зв'язок людини з природою та її прагнення осмислити своє місце в ній. Характерні особливості та види анімалістичного жанру – від реалістичних портретів тварин, що вимагають точного знання анатомії та поведінки, до стилізованих і фантастичних образів, що дозволяють втілювати міфологічні та символічні ідеї, – надають необмежені можливості для творчого самовираження. Таке розмаїття робить жанр надзвичайно привабливим для вивчення на різних рівнях, зокрема у школі.

Місце анімалістичного жанру в шкільній програмі з образотворчого мистецтва є виправданим і необхідним. Він не тільки сприяє формуванню базових художніх навичок, таких як розвиток окоміру, передача пропорцій, кольору, об'єму та світлотіні, але й активізує виховний та пізнавальний потенціал. Для учнів 6 класу, які перебувають на етапі активного формування особистості та світогляду, анімалістичний жанр стає вікном у світ природи. Вивчення його не просто розширює кругозір, а й сприяє формуванню бережного ставлення до навколишнього середовища, вихованню емпатії, відповідальності та любові до живого світу. Діти вчаться спостерігати, аналізувати та співпереживати, що є важливим для їхнього емоційного та морального розвитку.

Для максимальної реалізації цього потенціалу важливим є застосування інноваційних педагогічних підходів, зокрема бінарних уроків. Сутність та дидактичні можливості бінарних уроків полягають у їхній здатності інтегрувати знання з різних навчальних дисциплін навколо однієї тематичної основи. Це дозволяє подолати фрагментарність знань, що часто виникає при традиційному викладанні, та сформувати у школярів цілісну картину світу. Така інтеграція сприяє розвитку системного мислення, вмінню бачити взаємозв'язки між явищами та процесами, що є критично важливим у сучасному, швидкозмінному світі.

Класифікація та структура бінарних уроків пропонує гнучкі рамки для їхньої організації, дозволяючи адаптувати їх до конкретних освітніх цілей та можливостей. Незалежно від форми – хай то урок-дослідження, урок-проект чи урок-екскурсія – спільним залишається акцент на активній пізнавальній діяльності учнів, спільному розв'язанні проблем та синтезі знань. Попри деякі недоліки, пов'язані зі складністю організації, необхідністю тісної співпраці вчителів та додатковою підготовкою, переваги використання бінарних уроків беззаперечні. Вони підвищують мотивацію до навчання, розвивають комунікативні навички, вміння працювати в команді, а також сприяють глибшому засвоєнню матеріалу через його розкриття з різних перспектив. Особливості організації бінарних уроків образотворчого мистецтва з іншими навчальними дисциплінами вимагають від вчителів не лише знання свого предмета, а й розуміння специфіки інших дисциплін, що дозволяє створювати справді гармонійний та ефективний освітній простір.

Методичні засади інтеграції знань з інших предметів у вивченні анімалістичного жанру є ключовим компонентом успішної реалізації бінарних уроків. Зв'язок анімалістичного жанру з біологією є найбільш органічним і надає учням не просто можливість зобразити тварину, а зрозуміти її з наукової погляду. Вивчення анатомії, поведінкових особливостей, середовища існування, адаптації до умов сприяє створенню більш реалістичних, виразних та осмислених художніх образів. Це перетворює малювання з механічного відтворення на глибоке дослідження живого світу.

Інтеграція з літературою збагачує емоційний та культурний контекст анімалістичного жанру. Образи тварин у казках, байках, оповіданнях та поезії надають можливість учням не тільки візуалізувати літературні сюжети, а й проаналізувати символізм, мораль та глибинні смисли, які тварини втілюють у художніх творах. Це сприяє розвитку образного мислення, креативності та здатності до інтерпретації, розширюючи розуміння взаємозв'язку між мистецтвом і словом.

Нарешті, можливості використання інформаційних технологій на бінарних уроках є невід'ємною частиною сучасної освіти. Використання інтерактивних презентацій, відеоматеріалів, віртуальних екскурсій, доступу до електронних енциклопедій та онлайн-ресурсів не лише робить уроки більш інтерактивними та візуально насиченими, а й розвиває цифрову компетентність учнів. Це дозволяє їм самостійно шукати інформацію, аналізувати її та використовувати для створення власних художніх робіт, роблячи процес навчання більш динамічним, захопливим та індивідуалізованим.

У підсумку, вивчення анімалістичного жанру через призму бінарних уроків є перспективним і високоефективним підходом, що відповідає сучасним вимогам до освітнього процесу. Такий інтегрований підхід не лише розвиває художні здібності та пізнавальний інтерес учнів, а й формує їхню екологічну свідомість, моральні якості, критичне мислення та креативність. Це сприяє вихованню гармонійно розвиненої особистості, здатної до самостійного мислення, творчого вирішення завдань та активної участі у житті суспільства. Впровадження бінарних уроків з вивчення анімалістичного жанру – це крок до створення освітнього середовища, яке надихає, мотивує та готує молодь до викликів майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Д. Ру. Орнітографія. Ілюстрований довідник із пташиної символіки та легенд 2024—с.216
- 2.Е. Белкіна, А. Поліщук, Л. Фесенко: Образотворче мистецтво.5, 6, 7 клас. Посібник для вчителя. – К., 2005. – 48 с.
- 3.К. Беленджер Графтон Анімалістика. Образи & фантазії. Історія образотворчих мистецтв для творчих особистостей. 2018-с.114
- 4.Кара-Васильєва Т. Народне мистецтво і художники авангарду. Київ : Народне мистецтво, 2001. 147 с
5. Крецу, Віра Петрівна РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» 2023. 84 с
- 6.Кобцев Д., Приходько І Українська анімалістика : антологія. Підручники і посібники 2022 —280
- 7.Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття: Навч. посіб. Київ : «Знання», КОО, 2002. 214 с.
- 8.М. Солсбері, М. Стайлз. Книга Дитяча книжка-картинка. Мистецтво візуальної оповіді/Children's Picturebooks. The art of visual storytelling/2023—208с
- 9.Навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти /Зайцева В.І.Київський ун - т ім. Б.Грінченка - Київ.:Київ. ун - т ім. Б.Грінченка.2021. - 116 с.

10. Народне і наївне станкове малярство Надпоріжжя. Науково-методичний посібник. Дніпро, Дніпрокнига, 2007. — с.226
11. Національна спілка художників України, «ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО», #3
2002—с.100
12. Пасічний А. М. Образотворче мистецтво. Словник-довідник. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан. 2008. 216 с
13. Пометун, О. І. (2007). Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ: А.С.К.
14. О. Найден «МАРІЯ ПРИМАЧЕНКО 100» 2009. — с.200
15. Сотська Г., Шмельова Т. Словник мистецьких термінів. Херсон. 2016. - 52 с.
16. Савчин, Г. (2018). Інноваційні технології навчання образотворчого мистецтва. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, (19), 206–209.
17. Яремків М. Композиція: творчі основи зображення : навч. посібник для ВНЗ 1-2 рівня акредитації. Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. 111 с. 20.
18. ART. The Whole Story / Stephen Farthing (general editor), Richard Cork (foreword). - London: Thames s Hudson, 2018. - 316 p.

Інформаційні ресурси:

1. Бібліотека українського мистецтва

<https://uartlib.org/>

2. Вікіпедія

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0

3. Міністерство освіти:

https://osvita.ua/doc/files/news/830/83023/Mystetstvo_5-6-kl_Masol_Prosina_14_07_1.pdf

4. Едєра: <https://ed-era.com/courses/>

ДОДАТКИ

